

Jaroslav Šetek: Lidský kapitál ve službách organizovaného zločinu při transformaci české ekonomiky

Abstract:

Příspěvek je zaměřen na problematiku organizovaného zločinu v České republice v 90. letech minulého století během ekonomické transformace. Provázanost organizovaného zločinu s asymetrickými informacemi se výrazně projevuje v moderní strukturované zločinnosti. Soudobé skupiny organizovaného zločinu fungující v podsvětí mnohdy dosahují většího hospodářského vlivu než některé státy. Proto můžeme organizovaný zločin právem označovat jako fenomén, který představuje jednu ze současných hrozeb tohoto světa.

Abstract:

This article deal is with activity of Organized crime in Czech republic in last decade of the 20th century during transformation economic. The connection organized crime with asymmetric information manifests itself strongly in modern structured crime. Contemporary crime groups operating in an underworld are able to achieve greater economic influence than some states. This is why it is entirely justified to call organized crime a phenomenon that represents one of the world's threats.

Klíčová slova:

Organizovaný zločin, nelegální ekonomika, asymetrické informace, asymetrická hrozba.

Keywords:

Organized crime, asymmetric information, asymmetric threat

Úvod

Ne vždy je lidský kapitál ve službách dobra.

Fenomén organizovaného zločinu představuje pro miliony lidí světové populace primární existenční hrozbu a významně ztěžuje život milionům dalších. V postmoderní společnosti se projevuje nejen na úrovni lokální, ale s prohlubující se globalizací i mezinárodní či spíše transnacionální. Skupiny organizovaného zločinu se zaměřují na ekonomické cíle, tj. dosažení maximálního zisku vlivem finančního fetišismu.

Jeho podstata spočívá v dlouhodobé, plánovité kriminální činnosti, jejímž cílem je dosažení zisku, popřípadě získání vlivu na veřejný život. Tato forma kriminality má vždy ekonomické cíle, vždy je páchána hierarchicky strukturovanou skupinou osob, kde panuje striktně vymezená dělba práce a přísná disciplína. Snaží se proniknout do státní správy zejména proto, že potřebuje informace, obstarání dokladů, podporu či krytí svého konání. Korumpováním a zneužíváním kompromituje oficiální instituce a snižuje tak autoritu vlády, justice, policie, ministerstev, orgánů místní správy, sdělovacích prostředků. Za cílem eliminace podnikatelského rizika v nelegálních aktivitách usiluje proniknout do systému justice. Zároveň prostřednictvím lobbistických aktivit se pokouší ovlivňovat legislativní proces pro nastavení zákonů tak, aby riziko buď vůbec nevznikalo nebo bylo minimální. Těmito aktivitami destabilizuje a rozkládá základní sociální, ekonomické, a politické instituce a vytváří jiné, *paralelně* fungující.

Získané finanční prostředky z nelegálních transakcí se následně přelévají do legálního hospodářského života nebo využívány k dalším formám této kriminality tj. ke korupci, zavražďování a vydírání (lobbistických aktivitv zákonodárných sborech, kupování sdělovacích prostředků a další). Veškeré tyto aktivity se odvíjí od úrovně akcelerující hodnoty lidského kapitálu, který vstupuje do služeb skupinového zla zločinu s přívlastkem organizovaný.

Zločin v předmětu zájmu ekonomických disciplín

Datovat počátky teorií, které se orientují na ekonomické aspekty zločinu a zvláště jeho organizované formy není jednoduché. Snad již sociologická teorie anomie dokládá první zmínky. Termínu "*anomie*" [1] užil (resp. "*vypůjčil*" od francouzského filosofa Jean-Marie Guyau) francouzský sociolog Emile Durkheim ve své knize *Sebevražda* v roce 1897. V ní vysvětloval příčinu sebevraždy jako stav jedince, který se vyznačuje absencí, nebo oslabením norem a morálních hodnot, na což se váží pocity odcizení a zbytečnosti. Podle Durkheima se anomie u jedince objevuje pokud jeho okolí prodělalo významné změny v ekonomické dimenzi (týkající se zejména majetku). Obecněji se však dá říci, že podnětem k anomii může být stav výrazného rozporu mezi celkově uznávaným hodnotovým systémem a realitou všedního dne. Toto tvrzení odporovalo předešlým teoriím o sebevraždě, které za příčinu považovaly negativní události zasahující do života jednotlivce následované depresemi. Tím dochází k podstatnému oslabení sociální kontroly, dezorganizaci společenských institucí vytváří vhodné podmínky pro šíření různých sociálně negativních jevů a především pro vzestup kriminality.

Na E. Durkheima navázal Robert King Merton. Ten na pojmu anomie postavil teorii "*sociálního napětí*" [1]. Anomii definoval jako výraznou disproporci mezi obecně uznávaným hodnotovým systémem ve společnosti a legitimními prostředky pro jejich dodržování. Podle teorie Mertona jedinec trpící anomii sleduje legitimní celospolečenské cíle, avšak nemá patřičné schopnosti těchto cílů dosáhnout prostředky, které by nebyly v rozporu s obecně uznávanými hodnotami z důvodu strukturálních mantinelů společnosti. Z této situace vyplývá deviantní chování.

Asymetrické informace jako složka lidského kapitálu pro rozvoj organizovaného zločinu
Významný představitel sociologické teorie zločinu Willem Adrian Bonger [2], který v roce 1916 ve své knize *Criminality and Economic Conditions* spatřuje podmínky zločinu v tehdejší uspořádání kapitalismu – tedy v ekonomických aspektech. Podle jeho názoru vede chudší část společnosti k úpadku morálky, tedy k sociálně-patologickým jevům, které neumožňují vést řádný život směřující k degeneraci obyvatelstva a v konečném důsledku ke kriminálnímu chování. Společnost rozděluje do čtyř vrstev - buržoasie, malá buržoasie, proletariát a subproletariát ("*Lumpenproletariát*"). Všimá si však i typické kriminality tzv. buržoasie (bankovní konkurzy, podvodné machinace, porušování bezpečnosti práce), jakož i skutečnosti, že příslušníci vyšších vrstev jsou daleko méně odsuzováni než příslušníci proletariátu.

V roce 1949 americký sociolog a kriminolog Edwin Sutherland definoval termín "zločiny bílých límečků". Jedná se o zločiny spáchané respektovanými osobami, které používají sociálního postavení. Sutherland mezi tyto zločiny zahrnul podvody, podplácení, zneužití důvěrných informací a zpronevěru.

Lze konstatovat, že podle výše zmíněných dvou teoretických konceptů (Bongera a Sutherlanda) se jedná o osoby s patřičným lidským kapitálem, jehož složkou je vlastnictví asymetrických informací.

Zároveň po II. světové válce se paralelně rozvíjí ekonomický a manažerských teoriích myšlenkový proud manažerské revoluce (manažerského řádu). K autorům teorie se řadí T. Veblen, G. C. Means a J. Burnhama). Podle tohoto teoretického konceptu ekonomická a politická moc údajně přechází do rukou manažerského aparátu; vlastníci kapitálu ustupují do pozadí a mění se v pouhé rentiéry, ztrácejí moc v ekonomickém a politickém rozhodování.

Důsledky změny moci v ekonomickém rozhodování zákonitě směřují ke koncentraci asymetrických informací, které jsou předmětem zájmu ekonomických subjektů nelegální sféry.

Ekonomický systém a organizovaný zločin

Z hlediska vztahu kriminologie a ekonomie vzniká otázka, v jakém ekonomickém systému (mechanismu fungování ekonomik v centrálně řízeném či tržním) a politickém systému (demokratické či totalitním) jsou podmínky vzniku pro organizovaný zločin. Je jisté, že organizovaný zločin má všestranné podmínky pro existenci v tržních ekonomikách. Do roku 1989 nebyl problém organizovaného zločinu v České republice pocítován jako příliš naléhavý, byl vnímán jako vzdálený fenomén (např. mafiánské metody na západě). V duchu tehdejší monopolní stranické ideologie byl ve společenských vědách prezentován jako projev "všeobecné krize kapitalismu", tím bylo míněno prolínání ekonomických, politických a morálních vazeb. Zároveň bylo deklarováno, že tato zločinecká forma nemá existenci v podmínkách socialistického uspořádání společnosti. V duchu této ideologie byl v médiích prezentován jako "mafiánský kapitalismus", tedy záležitost Západu.

S odstupem času lze z hlediska kriminologie a ekonomie vytipovat i v tomto období některé formy organizovaného zločinu. Typickým projevem bylo "veksláctví" – nelegální směna na valutových trzích, pašování luxusních nedostatkových komodit apod. Rovněž existovaly i různé formy korupce a klientelismu, nepotismu, prodeje pozic a to důsledkem kontaktů na tehdejší mocenskou stranickou sféru. Zmíněné formy existovaly relativně izolovaně bez mezinárodního elementu, a to důsledkem tehdejší uzavřenosti státu a jeho ekonomiky. V tehdejší společnosti neexistoval tlak objektivní potřeby a tím méně politické vůle k formování jakékoli systematické politiky zaměřené na potírání některých forem organizovaného zločinu.

Po událostech roku 1989 důsledkem zásadní strukturální transformace politického a ekonomického systému spojenému s otevřením hranic i ekonomiky a hlubokou přeměnou vlastnických vztahů se vytvořily podmínky pro všestranný rozvoj různých forem organizovaného zločinu v České republice. Ta se stala atraktivním územím pro pronikání mezinárodního zločinu a organizovaných skupin ze zahraničí. *Proces transformace také vytvořil příhodné podmínky pro potenciální vznik domácích forem organizovaného zločinu na pozadí všeobecného vzestupu registrované kriminality* [3]. Velmi často je tato realita označována jako "daň za demokracii".

V organizační struktuře téměř všech policejních sborů a zpravodajských služeb v regionu Evropské unie se nachází složka zaměřená na problematiku organizovaného zločinu – tedy anglosaský termín "*organized crime*". Jeho hlavním znakem je, že na nelegálních aktivitách prostřednictvím "*dělby práce*" *spolupracují na delší či neurčitou dobu více než dvě zúčastněné osoby, a to uplatněním obchodních transakcí podobných struktur nebo užitím násilí nebo jiných prostředků sloužících k zastrašení nebo vykonávání vlivu na politiku, media, veřejnou správu, justici nebo hospodářství*" [4]. Jednou ze strategických metod této kriminality je násilí a zastrašování.[5] Je třeba zásadně odlišovat termíny organizovaný zločin a terorismus, přestože potírání těchto forem skupinového zla je v rámci organizační struktury bezpečnostních sborů pod složkou "boj s organizovaným zločinem".

Organizovaný zločin v systému nelegální ekonomiky

Organizovaný zločin tají strukturu svého "portfolia". Jeho příjmy představují volné finanční zdroje, které ve formálních strukturách ekonomiky chybí a projevují se negativními makroekonomickými dopady pro stát. Proto z viktimologického hlediska není obětí této kriminality jedinec (jako v případě násilné, hospodářské, majetkové apod.), ale celý ekonomický systém - tedy stát a daňoví poplatníci. Jaké bude jejich využití těchto příjmů v nelegálním sektoru ekonomiky je dáno zejména "odbytovými možnostmi". Jako každý investor se snaží i buňky organizovaného zločinu sestavit takové "*portfolio*", které přináší maximální zisk. Hlavním faktorem odbytu je konkurence, a to její nedokonalá forma

vytváření bariér pro vstup do zločineckých odvětví. Konkurence zločineckých gangů nejprve formou "studené války" mnohdy přerůstá ve válku "horkou" (vraždy konkurentů, násilné činy a různé další podoby delikventního jednání, např. zhářství).

V případě neúspěchu některé buňky organizovaného zločinu obstat v "konkurenci" je zřejmé, že již nebude moci pokračovat expanzivní formou. To vyplývá z omezeného okruhu potenciálních zákazníků důsledkem vymezení sféry vlivů konkurenčním bojem v nelegálním sektoru ekonomiky. Tyto buňky budou muset zcela změnit své "investiční záměry". Tedy investovat v legálním sektoru, k tomu budou muset realizovat proces legalizace výnosů ze zločinu, tedy "praní špinavých peněz". Tento proces je důsledkem monitorování bezpečnostních složek značně rizikový. Z tohoto důvodu nelze vyloučit tok těchto peněz k teroristickým organizacím. Ty musí být z určitých ekonomických aspektů – finančního a logistického zabezpečení zapojeni i do tzv. praní špinavých peněz (legalizace zisků z kriminální činnosti), protože jinak by tyto zisky nebyly použitelné. Teroristé k tomu využívají jak spolupráce s již etablovanými zločineckými syndikáty, tak i vlastních struktur včetně krycích firem.

Aplikace asymetrických informací v rozvoji organizovaného zločinu v procesu transformace ekonomiky v České republice

Proces transformace ekonomiky ze zcela zestátněné ekonomiky na ekonomiku tržní byl do určité míry unikátní (vyjma bývalého Sovětského svazu mělo ze zemí bývalého socialistického bloku tehdejší Československo nejvyšší podíl zestátnění). Problém byl v tom, že transformace ekonomiky byla vydávána za proces transformace společnosti, což je ovšem zcela jiná kategorie. Teprve v posledních letech vychází (dokumentovaně) najevo, kdo se oné transformace realizované privatizací účastnil. Z tuzemska to byly subjekty zejména z prostředí předlistopadové "šedé" ekonomické zóny. Ze zahraničí zčásti subjekty, které chtěly využít neopakovatelnou šanci se obohatit. [6]

Z výše uvedených důvodů je pak zákonitě logické, že takováto transformace ekonomiky musela do transformace společnosti vnést i značně silná negativa. Nepodařilo se (a ani nemohlo podařit) zavést do podnikání v České republice morální dimenzi, která se uplatňuje v ekonomikách západních zemí (i když i tam jsou samozřejmě výjimky a selhání). Lze tedy konstatovat, že jeden z hlavních problémů spočíval z hlediska ekonomické teorie také v asymetrii informací. Ta za výše uvedené situace kladla důraz na skutečnost, že informace o aktuálním stavu ekonomiky a práva jsou nedokonalé a zejména, že se jednotlivé subjekty na trhu kvalitou svých informací významně liší, což má pro chování těchto trhů závažné důsledky. Za takovýchto okolností asymetrie informací směřovala do degenerace ekonomického systému spojeného s negativním výběrem a morálním hazardem.

Důsledkem negativního výběru byly z trhu vytlačovány kvalitnější subjekty, což bylo mj. dáno i tím, že odborní a kvalitní zaměstnanci manažerských pozic v orgánech státní správy a samosprávy odešli důsledkem klientelistických vazeb a lobbistických aktivit. Jejich pozice převzali určení jedinci pro korupční akce.

Morální hazard způsobil na tehdejších trzích s významnou asymetrií informací zneužití lépe informovaných subjektů ve strukturách organizovaného zločinu. Tyto struktury získaly mnohdy citlivé informace (z důvodu absence legislativních norem o ochraně utajovaných skutečností) z oblasti významných ekonomických zájmů státu netransparentním způsobem. Tímto byly značně ve výhodnější pozici (zejména při privatizačních tendrech, veřejných zakázkách apod.) oproti konkurentům ze sféry legální ekonomiky.

Příklady kauz organizovaného zločinu v rámci transformace ekonomiky při využití asymetrických informací

Způsoby jednání tzv. šedé zóny nejsou pro fungující ekonomický systém pochopitelně přijatelné; bylo tedy přistoupeno (opožděně) k represi cestou novelizace trestního práva. Tím vznikl značně nepřehledný právní systém, který dále komplikoval stav podnikání a tím i ekonomické základny. Z čistě ekonomické kriminality (kriminalita "bílých límečků") se tím, že se v ekonomice etablovaly již zmíněné osoby z kriminálního podsvětí stala směs, kterou tehdejší prezident Václav Havel ve známém rudolfinském projevu k poslancům a senátorům 9. prosince 1997 nazval "mafiánským kapitalismem". Některé kauzy tehdejší období tomuto označení odpovídají. Typickým učebnicovým příkladem je kauza *Lehkých topných olejů* z let 1990 – 1996. Její podstata byla čistě ekonomická záležitost, spočívala v rozdílných sazbách daně z přidané hodnoty. Nelegální obchody s lehkými topnými oleji se díky mezeře ve fiskálních zákonech navzájem formálně měnily topné oleje a motorová nafta. Stát tak přišel o daňové příjmy ve výši cca 60 mld. Kč. Vzhledem k obrovským ziskům plynoucí do podsvětí v této kriminální kauze totálně selhal stát, a to tehdejší složky ministerstva financí a orgány činné v trestním řízení. Výsledkem bylo vyřizování účtů stylem organizovaného zločinu - vraždy na objednávku, kdy v rámci zločinu lze z hlediska ekonomické teorie hovořit o *oceňování hodnoty lidského života*. [7]

Dalším momentem, který přispěl k rozvoji organizovaného zločinu, byla paradoxně sama zákonodárná činnost, ve které se v období transformace vytvořil prostor anomie, neboť chyběly jasné normy, jimiž by se chování v určité oblasti společenského života řídilo. Za takových okolností se i u orgánů činných v trestním řízení projevoval stav dezorientace a nejistoty. Bylo logické, že pachatelé ze skupin organizovaného zločinu byli na páčání trestné činnosti lépe připraveni, než orgány činné v trestním řízení; ty neměly žádné praktické ani teoretické zkušenosti s tímto typem zločinů a navíc jim ani samotní zákonodárci situaci příliš neusnadnili.[6]

Přijímaným zákonům chyběly regulační brzdy, nebyly stanovovány sankce apod. To byl případ jinak dobře míněné snahy po obnovení spořitelních a úvěrových družstev (tzv. kampeliček). Šlo navíc také o to, že v tomto případě šel poslanecký návrh proti mínění ministerstva a politické strany, za níž byl předkladatel zvolen. Zákon byl sice přijat, ale s takovými legislativními nedostatky, že již záhy po uvedení do života byla mnohá tato družstva vytunelována. Teprve ex post byly do zákona připojeny regulační mechanismy.

Třetí oblastí, jsou konkurzy a vyrovnání (případně likvidací). Konkurzy v tržní ekonomice samy o sobě jsou její nezbytnou součástí a přispívají k jisté samoregulaci ekonomického prostředí. Samotný zákon o konkurzu a vyrovnání byl však tak špatný, že musel být za dobu své platnosti mnohokrát novelizován. Lze se domnívat, že případy, které budou rozebrány níže, jsou jen pověstnou špičkou ledovce a že tato oblast je latentním rizikem – o to závažnějším, že je podkopáván i třetí pilíř demokratické společnosti, moc soudní.

Změna "investičního portfolia" organizovaného zločinu – růst poptávky po asymetrických informacích

Z dlouhodobého sledování vývoje v bezpečnostní oblasti vyplývá, že nezákonné aktivity skupin organizovaného zločinu s ideologií síly peněz charakterizované "hrubým násilím" (vydírání, výpalné, únosy, obchod s lidmi, nelegální migrace, majetková a násilná trestná činnost) ustupují do pozadí. Je to dáno orientací jejich "investičního portfolia", což představují získané finanční prostředky v podobě "špinavých peněz". Ty investují na moderní formy legálního podnikání. Tento trend akceleruje zejména z rozmezí let 2006 - 2008. Podstata spočívá v realitě, že představitelé těchto nelegálních skupin zakládají obchodní

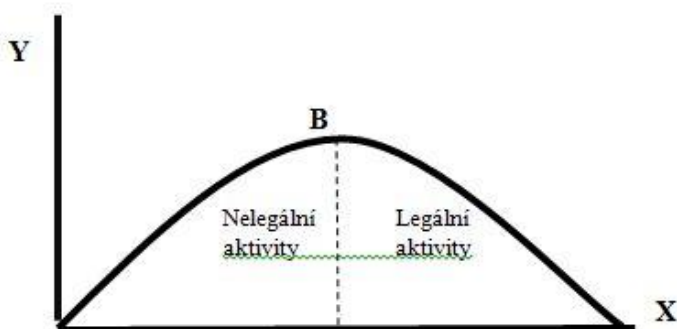
společnosti. Ty jsou často využívány k legalizaci kapitálu ze zahraničí, který je často po "vyprání" (přeměně ilegálně získaných peněz na legální finanční a majetkové prostředky) vrácen zpět do země původu.

Zároveň top management – představitelé těchto společností jsou představiteli vlivových skupin regionálního i celostátního formátu. Tyto skupiny zesilují tlaky prostřednictvím různých nástrojů (tedy i asymetrických informací) na orgány státu a samosprávy zaměřené na získání výhod v soutěžích a výběrových řízeních o zakázky, majetek, dotace apod. S cílem získat určité výhody se rozvětvené klientelistské struktury se silným finančním zázemím snaží ovlivnit rozhodování některých orgánů státní správy a samosprávy, legislativních orgánů, ba i u orgánů činných v trestním řízení. Jejich aktivity jsou tedy namířeny proti principům demokratického politického systému, který realizuje zákonodárnou, výkonnou a soudní moc.

Schopnost vyprat špinavé peníze – strategická složka lidského kapitálu ve strukturách organizovaného zločinu

Začátek boje proti němu přišel v době, kdy je protivník mnohdy již dobře opevněn v expandujících daňových rájích, díky svým bohatým zkušenostem se velmi dobře orientuje v celosvětovém finančním systému a má k dispozici širokou škálu metod, díky kterým uniká potrestání. Z tohoto důvodu je hlavní prioritou bezpečnostních a finančních složek státu orientace na praní špinavých peněz. Z tohoto důvodu je tato podnikatelská fáze pro skupiny organizovaného zločinu nejvíce riziková. Proto je praní špinavých peněz "Achillovou patou" organizovaného zločinu.

Z výše uvedených důvodů lze tedy konstatovat, že vedle asymetrických informací lze považovat za další významnou složku lidského kapitálu ve strukturách organizovaného zločinu také obstat v zmíněné v současnosti nejvíce rizikové fázi nelegálního podnikání, kterou je právě praní špinavých peněz. Zároveň snahou top managementu zločineckých struktur je z důvodu rizika zkracovat čas působnosti v nelegální sféře. To situaci dokumentuje níže uvedený graf – transformace podnikání struktur organizovaného zločinu z nelegální do legální sféry ekonomiky prostřednictvím praní špinavých peněz.

Legenda:

X	<i>Etapy podnikání</i>
Y	<i>Výše podnikatelského rizika</i>
B	<i>Vrchol rizika – dochází k praní špinavých peněz</i>

Závěrečné zhodnocení

Organizovaný zločin je konkurentem státu. Zároveň s rozvojem těchto nelegálních aktivit akceleruje užití asymetrických informací v pozici složky lidského kapitálu. Jejich nositeli jsou zejména osoby se znalostí citlivých údajů oblasti významných ekonomických zájmů státu. Vedle asymetrických informací se stávají v současnosti další složkou

strategického významu schopnosti obstát ve fázi podnikání, kterým je praní špinavých peněz. Stejně jako o ostatních nelegálních aktivitách dbají bossové zločineckých struktur o skrytý průběh získávání těchto informací a realizaci praní špinavých peněz, tedy bez jakékoliv publicity. Z tohoto důvodu jsou složky lidského kapitálu ve strukturách organizovaného zločinu potenciálním rizikem asymetrické hrozby demokratické společnosti s mechanismem fungování tržní ekonomiky.

Seznam zdrojů:

- [1] CUIN, Ch.; GRESLE, F.: *Dějiny sociologie*. Sociologické nakladatelství, 2004.
- [2] KELLER, J.: *Dějiny klasické sociologie*. Sociologické nakladatelství, 2004.
- [3] FLORMANN, W., KREVERT, P.: *In den Fängen der Mafia – Kraken*. Mittler 2001.
- [4] FASSMANN, M.: *Stínová ekonomika a práce načerno*. Briggs & Co., 2007.
- [5] FONTE, J.: Trojský kůň demokracie. *The National Interest*, č.76, 2004.
- [6] VAŘURA, V.: *Organizovaný zločin a jeho ohniska v současném světě*. Mezinárodní politologický ústav, 2007.
- [7] SAY, J. B.: *Traite d'économie politique*, Paříž, 1803